

879
52

ენის თარღნი

57
№-79-6

ენათ-მეცნიერება

აუბ. ძველხერისა

გუბერნიის სთარღშია

პ. ჭანავას-ძეგ

გამოცემული

ზ. ქიქინაძისაგან

თბილისი

მ. დ. თარღისაგან სკანდალი.

Типографія М. Д. Ротинианца на Гол. просп. д. № 41

1886

დარპინის თეორია

№ 557: 4

ენათ-მეცნიერება

ენიკურსიტეტში სოლოგის ფროფესორის და სოლოგურ მუზეუმის დირექტორის ბ. დ-კტ. ერნსტ ჰეკელი-სადმი ღია წერილი

აუგ. შლეიხერისაგან.

879

~~საქართველოს~~ 177

თარგმნილი გერმანულიდან პ. ჭარაიას მიერ.

ნ.ბ. 1016
ბ. 22
ს.შ.ს.

გამოცემული

მ. შიჭინაძისაგან.

თბილისი

1889

მ. დ. როტინანდის სტამბაში.

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 3 Марта 1889 г.

Типографія М. Д. Ротиніанца. На Гол. просп. д. № 41

დარვინის თეორია

ენათ მეცნიერება

შენ, ჩემო სუკვარელო მეგობარო და თანა-მსასურრო, მოსკვნება არ მომეცია, სანამდის არ წავიკითხავდი დარვინის შესანიშნავს თხზულებას ჰირუტუკეთა და მენარეთა სამეფოებში გვართ (მზგავსებათა) წარმოებაზე ბუნებობის შერჩევისა ანუ უფრო განვითარებულ მოდგმათა „რასათა“ მიერ არსებისათვის ბრძოლაში თავის დაცვის წყალობით, თხზულებას მეორე გამოცემიდგან გერმანულზე გადათარგმნილს ბრონნის მიერ (შტუტგარტი 1860 წ.) მე აღვასრულე შენი სურვილი და ეს საკმაოდ მძიმედ დაწყობილი და დაწერილი და ცოტაც არ იყოს „გურიაზულ“ გერმანულზე გადათარგმნილი წიგნი თავიდაც ბოლომდისინ გადავიკითხე. ამ თხზულების ბევრნი ალგინი მიტაცებდნენ სელმეორედ წასაკითხავად. უწინარეს ყოვლისა მე შენ გიბადლი იმ მედგარ და შუგვლელ ცდის გულისათვის, რომელმაც მე გამომიწვია ამ უმჯეჲლად შესანიშნავის თხზულებით მეცადინეობის დასაწყებად. რომ ეს თხზულება მე მომეწონებოდა, სჩანს წინასწარ წარმოადგენილი გქონია; ალბად ყველასზე ასლო შენ ის გეჭმნებოდა სახეში, თუ როგორი მოყვარული ვიყავი მე საბოტანიკო და საბოლოსნო საქმეთა. მართლაც ბოლოსნობას წარმოადგენს მგალ. ზოგს შემთხვევას არსებობისათვის ბრძოლის დასანასავად, არსებობის ბრძოლის, რომელსაც (ბოლოსნობაში) სცდილობს ადამიანი მის მიერ ამორჩეულთა სასარგებლოდ დაბოლოვოს იმ მოქმედებითა, რომელსაც ჩვეულებრივ ცხოვრების ენაზე „გამარგლას“ ეძახას; მართლაც

„კითხვულ მცნარეს, რომელსაც გაგანიერების და გავრცელების ნიჭი კი აქვს, თუ კი იგი ამასთან მოკლებული არაა აღაგსა და სხვა ხელის შემწეობა გარემოებათა, გადაარჩენს მეზღვე სწინად მომეტებულადც ვინემ მას ეს უნდოდეს. რაც შეესება გვართა (მზგავსებათა) გადასხვაგებას, მემკვიდრეობას, მოკლედ „შერჩევას“ (მოშენებას). ამაში უკვლად ცდა და დაკვირვებასა შეება, ვისაც კი დიდის ხნიდამ საუვარულ ჰაზრად გაუხდია განაუმჯობესოს განსაზღვრულის მიმართულებით ზოგი ჩვენი ღამაზ ევა-ვილითაგანნი, რომელნიც გადასხვაგებას ექვემდებარებიან. მაგრამ მისიც, ჩემო საუვარულო მეგობარო, არც ძრეულ სწორე გზაზე იდექი, როდესაც ჩემის ბაღოსნობის სიუვარულის გამო მართო გინდოდან დასალოება ჩემი ამ შესანიშნავ წიგნთან. მომეტებულად იმოქმედეს ჩემზე დარგინის საბუთებმა და შეხედულუბამ, როდესაც მე ისინი საუნო მეცნიერებას დაუგავშირე.

რომ ენის ორგანიზმთათვისაც (სსუელთათვისაც) მნიშვნელობა აქვსთ იმავე შესედულობათა, რომლებსაც გამოსთქვამს დარგინი სხვა და სხვა ცოცხალ არსებათა შესასება, ამაზე ან საზოგადოდ, ან შემთხვევით 1860 წელში (მაშასად. იმ წელს, როდესაც გამოვიდა ნემეტური თარგმანი დარგინის ნაწერისა 1), როცა ვლანარაკობ ენათა სამეღობელოში არსებობისათვის ბრძოლაზე, ძველთა ფორმათა გარდაგვარებაზე, კერძო გვართა (მზგავსებათა) გავრცელებასა და გადასხვაგებაზე, უკვე გამოთქმული მაქვს ჩემი შესედულობა, რომლიც, თუ სმარებულ სიტყვათა განსხვავებას არ გამოკვიდებით საკვირვლად ეთანხმება დარგინის ჰაზრებსა. ამიტომ რა გასაკვირია, რომ მე ესენი მომეწონებოდან.

1). ინგლისური ორიგინალი (პირვ. გამოც. 1859 წლის ნომბრის თვეში გამოქვეყნდა.

თუ შენ გესალისება შეიტყო, რა ზედ მოქმედება იქონია ჩემზე დარვინის წიგნმა, ამას უწინარეს ყოვლისა გაცნობებთ დიდის კმაყოფილებითა. რომ ზოგნი მხარნი დარვინის სწავლისანი პოპულარები ანუ შეუძინევლად და სელ-ნელა იპოვნეს კიდევ შემოატასა და სმარება ენათ-მეცნიერებაშიაც, ამის ჩვენება და დამტკიცება, შენ, გულის მოდგინე მოსარჩელეს დარვინის თეორიისას, ბევრად არ სასურველად არ უნდა დაგიჩხეს. გარდა ამისა ის გარემოებანი, რომლებსაც მე შენ გაუწეებ, ვფიქრობ, სსკვებისათვისაც არ უნდა იყოს ინტერესს მოკლებული. როდესაც განსაკუთრებით თქვენ მოგმართავთ და წყნარის გულ სიამით ამ ღია წერილსა გიგზავნით, მე უწინარეს ყოველთა ველაპარაკები ბუნების მეცნიერებას, რომელთათვის ვისურვებ, რომ ისინი დღეის შემდეგ მეტს ცნობებსა ლებულობდნენ ენებიდამ, ვინემ ეს ესლამდისინა იყო. და აქ მე ვფიქრობ ენების სსვა და სსვა ბგერათა გამოკვლევაზე კი არა, რომელმაც ამ ჩვენს დროში ასე დიდი ნაბიჯი გადასდგა წინ, არამედ მე მაქვს უფრო სასუში დავეიროება და განსილვა სსვა და სსვა ენის განსსვაკებათა იმის კვალბაზე, თუ რა მნიშვნელობა აქვს ამთ ბუნებითის ისტორიისათვის კაცთა ნათესავისა. არ უნდა იყენენ სსჭირონი ენათა განსსვაკებანი საფუძვლად ბუნებითის სისტემისა ამ თავის მსგავსში მსოლორობითის ნათესაობისა? არ არის ენის განვითარების ისტორია უმთავრესი მხარე ადამიანის განვითარების ისტორიისა? ეს კი შეუწყველად ცსადია, რომ, ენის დამოკიდებულებათა უცოდნელად არავის არ ძალუძს ადამიანის სუნებასა და ასსებასე შეიძინოს ჯგორავანი შესდგელობა.

რომ ენის მკვლევართა მიერ თან და თან უფრო და უფრო იხმარება მთოდი სუნების მეცნიერებისა, ესეც ერთი ჩემი უუცსოველეს სურვილითაცაა არის. ქვემო სტრიქოთია მასეადიათა

ვფიქრობ, არა ერთი და ორი ენის მკვლევარი (ვისაც კი ეს-
ჭიროება) მივა და ისწავლის ბევრს რასმე (მეთოდის შესახებ
რასაკვირველია) საუკეთესო ბოტანიკოსთა და ზოოლოგთა და
ამისათვის იგინი უეჭველად არ დაინახებენ. სსკებისა რა მოგახ-
სენო, და მკვი ვიცი ენის არსებისა და ცხოვრების შეგნების
საქმეში, რამდენად დავალებული ვარ ასეთ თსზულებათა წაკით-
ხვისაგან, როგორნიც არიან შლეიდენის მეცნიერებითი ბოტა-
ნიკა, კარლ ფოსტის ფიზიოლოგიური წერილები და სხვა. ამ
წიგნიდანამ ზიარველად შევიტყვე თუ რა არის განვითარების ის-
ტორია. ბუნების მეცნიერებისაგან შეუძლია კაცს ისწავლოს იმის
დანახვა, რომ ჭეშმარიტს, მკაცრად ობიექტურს დაკვირვებაზე
დამყარებულს ფაქტსა და ამასევე სწორედ აგებულს დასკვნას-
და აქვს მეცნიერებისათვის ფასი და ეს ისეთი ცოდნაა, რომელიც
ზოგიერთ ჩემი თანამასაშურისათვის არ უნდა იყოს უსარგებლო.
სუბიექტიური ემედობა, უსაფუძვლოდ სიტყვათა წარმოება (ეტი-
მოლოგია), გაბედული სინამდვილეს მოკლებული წინასწარ
მოსაზრება, ერთის სიტყვით ეველა ის, რის წყალობითაც
სახეო მეცადინეობანი გამტევი პირთა თვალში დაბლა ეცემიან, აკ-
ლდებთ და კარგაკენ მეცნიერულს სასიათსა და თვისებას, სულ
ეველა ეს საფუძვლიანად გულის უტრუებს ენის მეცნიერებაზე ზე-
მოსხენებულ ფხიზელ და მიუდგომელ დაკვირვების წერილზე
დგომას შეეჩუეს პირსა. მსოლოდ ნამდვილი უსაცლო დაკ-
ვირვება ენის ორგანიზმთა და მათი ცხოვრების კანონთა, მსო-
ლოდ სრული გულის მოდგინეობა და ერთგულობა სამეცნიერო
საგნისადმი უნდა განდეს ჩვენის მეცნიერების საძირკვლადან.
სოლო ეოკელი მასვილგონიერი და მოსწრებული ბასი უამედ-
გარ სამირკვლოდ ეოკვლეკვარ მეცნიერულს ფასსა და მნიშენი-
ლობას მოკლებული განსლავს.

ენები არიან ისეთი ორგანიზმები (სსკულები) ბუნებისა, რომლებიც ადამიანის უნებლიათ სჩნდებიან, განსაზღვრულ კანონთა მებრ იზრდებიან და ვითარდებიან და ბოლოს ბერდებიან და ისე იხრცებიან. იმათაც ეკუთნის მთელი ის რიგი მოკლე-ნათა, რომელთ შგნებას სცდილობენ სიტყვითა სიცოცხლე. გლოტტიკა, საენო მეცნიერება არის ამიტომ ბუნების მეცნიერება; იმის მეთოდი ევკლადფერში და საზოგადოდ იგივეა, რა იცა სხვა ბუნების მეცნიერებათა. 1) ამიტომ ჩემის საკუთარ საგნი-დამ არც ძრიელ შორს მდებარედ მეჩვენებოდა დარკინის თს-ზულებით მეცადინეობა, რის დაწყების მიზნად შენ გაძისდი. დარკინის შრომა ჩვენის დროის სულეირის მიძაითულების შესაფერად არა ევკლადს და ეოკლადში მეჩვენება, თუ ერთს აღაგეს მივიღებთ სახეში (487 გ. ნემ.), სადაც ავტორი თავის თანამემამულეებს იმათის სარწმუნოების საქმეში დახალ და ვიწრო შესედულობისგამო არ საფუქვლიანად უთმობს, უნდა რა თავის შესედულობასთან შექმნის ცნებაც მოათავსოს. ქვემოთ ჩვენ ეს აღაგი სრულიად უეუარადლებოდ დავსტავკეთ, იმიტომ რომ აქ დარკინი თავის თავის წინააღმდეგ მიდის, რადგან იმისი დამტკიცებებიდამ ბუნების სსეულთა თან და თან და ხელ-ნელა წარმოების და არას შემთსევეაში მათი არა რისაცან შექმნის წარმოდგენას აქვს აღაგი. საფუქვლიანად იღვევა დარკინის სწავლა ევკლად ცოცხალ ორგანიზმთა დასაწყისად უბრალა.

რომლისგან უთვალავ დროთა განმავალბაში ცამოვიდა და გაიშალა მთელი იგი სიმრავლე აწყოფე ანუ გარდაქნებულ ცოცხალ არსებათა ისე, როგორც ამ მარტივ და უბრალა ცხოვრების ფორმის მაგალითსა ესლაცა წამოგვიდგენენ დახალ სარისხზე მდგომნი არსებანი, ანა და უმდლესნი არსებანიც მხოლოდ ზიარ-

1.) ისტორიული მეცნიერება ფილოლოგიაზე, რასაკვირველია, აქ სიტყვა არ მიდის.

ველს ახლად ნაყოფ ჩასასუღს (ჰემბრიონალურს) მდგომარეობაში როცა იყოფებიან.

ღარვინის შრომა, ჩემის ჭაზრით, სრულიად ეთანხმება იმძირველ ფილოსოფიურ შესედულობათა, რომლებიც მეტ-ნაკლების სიფსადით გამოთქმულია უფროსერთთა ესლანდეულთა ბუნების მეცნიერთა მიერ. შე მინდა ამასე კიდევ შორსაც წავიდე.

ესლანდელის ჭაზროვნობის მიმართულება უმჯეკლად მონიჭმისაკენა გადახრილი. დუალიზმი, გულისსმობთ ამში პირის პირობას სულისა და ბუნებისს, შინაარსისა და ფორმისს, არსებისა და გამოჩენისს (Erscheinung), ანუ როგორც გინდოდეთ გასსზღვრეთ იგი, ეს დუალიზმი დამარცხსეული და უარყოფილი შესედულობის წერტილი გასლავს დეკანდელის ბუნების მეცნიერებისათვის. ამ უგანასკნელისათვის არ არსებობს მატერია უსულოდ (უმის განმსაზღვრელ უცილებლობად), მაგრამ აგრეთვე არც სული უმატერიოდ. უფრო სწორე იქმნება ესთქვათ: კურც სულს, კურც მატერიას ჩვეულებრივ მიღებულის ჭაზრით კურც ვსუდაეთ, არამედ გვეძვევა მარტო ერთი, რომელიც ერთსა და იმავე დროს ორივე არის. ამ მონიჭმის სისტემაძის ჭერ კურც კი მისულა ჩვენი დრო, მსოლოდ თანამედროვე ფილოსოფიის განვითარების ისტორიაში ჭსედავს კაცი ბრძოლას მისლამი მისლწვეად. ამასთან ისიც არ შეიძლება დასტოვოს კაცმა უეურადღებოდ, რომ ესლანდელის განსაკუთრებულის სსსის მექორე ჭაზროვნობისა და ნივთთა დეკვირგების შედეგია სსსულდობრ ის გარემოება, რომ მეცნიერულის მოქმედების (შრომის) მსულელობა დღეს სულ სსსე არის, ვინემ უწინ იყო. მსშინ, როდესაც უწინ ჭერ სისთემას დაამზადებდნენ ხოლმე და მერმე სგასს ისე შეამუშავებდნენ, რომ ამ სისთემაში მისი ჩაყენება შესაძლო ყოფილიყო, დღეს სულ წინააღმდეგსა ვსე-

დავთ. ესლს თავდა ჰირველად სავნის კერძო განსილვას შუედგე-
ზიან და სისტემატორ ატებს მთელისას სრულიად უურადლე-
ბოდ სტოკებს. დიდის გულ-სიმშვიდით იტანენ ამ გამჭრის
და სწორე კერძო გამოკვლევათათვის გამოსადეგ სისტემის
უჭონლობას, რადგან დარწმუნებულნი არიან, რომ ასეთის სის-
თემის ატება ჯერ დროებით შუედლებელია. იმთ კარგათ იცინ,
რომ ასეთის სისტემის შედგენას თსოულობს ლოდინს მინამ, ს-
ნამ ადამიანის სავცოდნელის სსვა და სსვა სიკარიდამ შეგროვი-
ლი და წარმოდგენილი არ იქმნება სავძლო სიმრავლე ტეშმარიტ
დაკვირვებათა და საიმედო უშიშარ ცნობებთა.

ერთი აუცილებელი შედეგი მონისთური შესედულობისა,
იმ შესედულობის, რომელნიც ნიეთს უკან არ რას ეკებს, არა-
მედ ნიეთს და მისს გამოჩინებას (Erscheinung) ერთ-და იმა-
კედ ჰრაცსს, მდგომარეობს იმ დიდ მნიშენელობაში, რომელიც
მიილო დაკვირვებამ მეცნიერებისათვის და განსავუთრებით ბუნე-
ბის მეცნიერებისათვის. დაკვირვება არის სადირველი, საფუძველი
თანამედროვე ცოდნისა. დაკვირვების გარეშე მსოლოდ მსზე
დაძვარებულს და იმისავან აუცილებლად გამომდინარს დასკვნას
აქვს მეცნიერული ფასი. სოლო უოკელივე a priori აშენიუ-
ლი და უსაფუძველო მოსაზრებები (როგორც სელის თამაშო-
ბასა იქმნება ჰქონდეთ იმთ რამე მნიშენელობა, თიარე) მეცნი-
ერებისათვის ცუდი რამ არიან.

მაგრამ ჩვენ ეს დაკვირვება ტავსწავლის, რომ ეველს ცოდ-
ნადი ოარგანიზმები, რომელნიც კი ჯეროვანად დაკვირვებულნი
და შესწავლილი არიან, იცვლებიან განსავდგურელის კანონისა-
მებრ. ამ ცვლილებასში, ამ იმთს ცხოვრებაში, მდგომარეობს
სავუთრივე მთელი მათი არსება; ჩვენ იმთი ვოდნობათ იუ ეს
მათი გადასხვაკების (ცვლილებების) ჯამი, თუ მთელი მათი არ-

სება ვიცით. სხვა სიტუებითა: თუ ჩვენ რამეზე არ ვიცით, თუ როგორ იყო ეს რამე უწინ, მაშინ ჩვენ ამას ვერ ვიცნობთ. ამიტომ აუცილებელი შედეგი დაკვირვების საფუძვლისა ის დიდი მნიშვნელობაა, რომელიც მიიღო განვითარების ისტორიამ და საზოგადოთ ორგანიზმთა ცხოვრების მეცნიერულმა შეგნებამ ჩვენის დროის ბუნების მეცნიერებისათვის.

ეკელასკან შეუცდილებლად მიღებულა ის თუ რა დიდი მნიშვნელობა აქვს კერძო ორგანიზმთა შესასწავლად განვითარების ისტორიას, რომელიც ზიოველად შეტანილი იქმნა ზოოლოგიასა და ბოტანიკაში. ლაელმა როგორც ვიცით ჩვენის ჰლანეტის ცხოვრებაც გამოსატა, როგორც მწეობრი ნელ-ნელა მიმომავალ გადასწავებათ; უცბად შემოსტომას რომლისამე ახალგაგარის ცხოვრების ფაზისას აქაც ისე არა აქვს ალაგი, როგორც ბუნების სხვა ორგანიზმთა ცხოვრებაში. და აქაც ლაელი ეკელასზე უფრო დამუარებულის დაკვირვებაზე. დაკვირვება დელა-მიწის უახლოესის ცხოვრებისა (თუნდაც ეს დაკვირვება მოკლე დროის განმავლობითა იუოს განსაზღვრული) რაკი გავძლევს თან და თან გადასწავებას და ცვლილებას, ჩვენ სრულიად უფლებს არა გვაქვს წარმოვიდგინოთ უწინ წარსულთა დროთათვისაც სულ სხვა რამე ნაირი მსვლელობა სიცოცხლისა. ეს ჰაზრი არა იქით ენის ცხოვრების გამოკვლევაშიც მუდამ სახეში გვაქვს, რადგან ენის ცხოვრებაც თავის უკანასკნელს, უახლოესს და შედარებით რომა კვსთქვათ, ძრიელ მოკლე დროთა განმავლობაში მხოლოდ ექვემდებარება ჩვენს დაკვირვებასა. მაგრამ ეს მოკლე დროთა განმავლობაც, ეს სულ რამდენიმე თასი წელიწადიც დაურღვეველის სინამდვილით გვასწავლის, რომ ენის ორგანიზმების ცხოვრებაც თან და თან დროთა განმავლობაში განსაზღვრულ კანონთა მეტრ ცვლილებაში შედიოდა, ასე

რომ ჩვენ სელიდამ უფლებას გვუკარგება ვიგულისხმოთ ვითომ უწინ სხვა რაზე ხაირად უნდა ყოფილიყოსო.

ღარკინი და მისი წინამძღვლები მხოლოდ ერთის ნაბიჯით წინ მიდიან ვინემ დანარჩენნი ზოოლოგები და ბოტანიკები: არა თუ ინდივიდუუმთა, არამედ გვართა (მზგავს) და ნათესაობათაც აჭკსთ სიცოცხლე; ესენიც ხელ-ხელა იბადებიან, ესენიც განსაზღვრულ კანონთა მებრ ეჭვემდებარებიან გადასხვაგვასა. ღარკინიც უგულა ასალ-ღროის მკვლევართა მზგავსად დაკვირებაზეა დაეუძნებული, თუმცა ეს დაკვირება, რადგან თვით სკანნი (დედამიწის და ესათ ცხოვრებისა არ იყოს) ასეთია, მოკლე დროთაა განსაზღვრული. ვინაიდან ჩვენ უკვე ვგრძნობთ, რომ გვარნი (მზგავსებიანი) შეურყეველად უცვლელნი არ არიან, ამიტომ შესაძლოა, თუმცა კი განსაზღვრულის სასით, კაცი დააკვირდეს მათის გადასხვაგვების ნიჭსა. ერთი თავად თვისად შემთხვევითი გარემოება, სასულდობრ სიმოკლე დროისა. რომლის განმავლობაში აკვირდებიან რასმე, არის მიზეზი იმასა, რომ გადასხვაგვება (ცვლილება) ზოგადში ჩვენ სულ მცირე და უმნიშვნელოდ გვეჩვენება სოლმე. მაგრამ უწინდელთა დაკვირებათა შედგის თანახმადვე საჭიროა ვიგულისხმოთ, რომ დედამიწაზე ძირელ მრავალ რიცხვ ათასთა წელთა განმავლობაში უკვე იმყოფებიან ცოცხალნი არსებანი და მათნი მივსვდებით, რომ შეუწყეტომელის გადასხვაგვების (იმ გადასხვაგვების, რომლის მოქმედებას ჩვენი ეხლანდელი დაკვირებაც აღმოაჩენს ხოლმე) წყალობით ამ უთვალვ დროთა განმავლობაში შესაძლოა წარმოებულ იყენს სხვა და სხვა ნათესაობანი და გვარნი ისე, როგორც ამათ ჩვენ ესლა გხედვთ.

ამიტომ ღარკინის სწავლა, ზიარდანიორ რომ სთქვას კაცმა, არის აუცილებელი შედეგი ჩვესს დროს ბუნების მეცნიერებაში

მიღებულ და მომქმედ ძირეულ დებულებათა. იგი დაკვირვებაზე და მუარებულ და აწსებითად განითარების ისტორიის ცდაა, რაც ლაუელმა ქქმნა თვით დედამიწის ცხოვრების ისტორიისათვის. იგივე აღსარულა დაწინამ დედამიწასე მცხოვრებთა სიტოცის ისტორიისათვის. დაწინის სწავლა მასსადამე შემთსვეითი გამოჩენა, უცხო რამ ნამბობი თავისებურის ტვინისა როდია, არამედ იგი არს ნამდვილ-კანონიერი და ჭეშმარიტი ძე ჩვენის საუკუნისა. დაწინის სწავლა არის მიუცილებლობა.

რასაც დაწინის სწავლით მნიშვნელობა აქვს პირუტყვითა და მცენარების გვართა (მზგავსებთა) თვის, იმას აქვს მნიშვნელობა უმთავრეს წილად მინც ენების სსეულთათვისაც. ამის ჩვენება შეადგის ქვემო სტრიქონთა მიზანს, რომელსაც ჩვენ ესლაკე შეუდგებით, მას შემდეგ რაკი, გვგონია, საზოგადოდ ვაჩვენეთ, რომ ამ ახალ დროის ყველა სწორე და დაკვირვებაზე დამუარებულ მცნიერებებში (რომელთაც ეკუთნის ესთ მცნიერებაც) განსაზღვრულის თილოსოფიურ შესედულობისამებრ გაცტარებულთა ერთი და იგივე საერთო თვისება და ხსიათი.

ავილთ ჩვენ ხელში დაწინის წიგნი და მერე ვნახთ, რას გაძლევს ესთ-მცნიერება ისეთს, რაცა ემზგავსებოდეს დაწინის მიერ გამოთქმულ შესედულობებსა.

ზირველად უნდა გვასსოვდეს, რომ დამოკიდებულებანი და წკრილებითის აღნიშნვისათვის (specification) არსებითად და ერთი და იგივე როგორც ესთა, ისე ბუნების არსებთა სამედოობებებში, მსილოდ სახელწოდებანი, რომლებსაც ხმარობს ენის მკვლევარი ამ დამოკიდებულებათა გამოსახატად განიარჩება იმ სასელწოდებთაგან, რომლებსაც ხმარობს ბუნების მცნიერი. ეს ყოველთვის იუვალ წინ უნდა გვჭინდეს, რადგან ამასელა მთელი შედეგი დამოკიდებული. რასაც ბუნების მც-

ნიერნი ნათესაობას უწოდებენ, ამას „გლოტტიკი“ ენათა მოდგმას ენათა ნათესაობას ეძახიან. უფრო დახსლოებულ ნათესაობათა უწოდებენ ერთის მოდგმის (ნათესაობის) ენათა ოჯახობას. არ შემძლია აქ გავიხსენებ, რომ ამ ნათესაობათა ჯეროვანად და სამუდამოდ დამყარებაზე არა მცირე უთანხმოება სუფიქს ენის შექმნელთა შორის, როგორც ეს არის ზოოლოგთა და ბოტანიკთა შორისაც. ამ სახისათო გარემოებას, რომელიც იძულებს დაწვრილებითის აღნიშვნის ევკლას ხარისხის შესასებ, ჩვენ ჭკეპით საკუთრივ დაუბრუნდებით. ერთის ნათესაობის გვართა (მზგავსებათა) ჩვენ ვქაისით ერთის ძირის ენებს; ამ გვართა (მზგავსებათა) მაგვარებას ანუ ჭკეპ გვარს (подвидъ) ჭკეპის დიალექტები რომლისაჲ ენისა; გვარსხვაობას (varietal разнovidность) უდრის საენო მეცნიერებაში რომელ. ენის კილო და ბოლოს განთვისებულ კერძო ინდივიდუუმებს—ლაზარაკის კილო თვითოეულის კერძო აღმანისა. როგორც კერძო ინდივიდუუმები ერთად იმავე გვარისა არა სრულად ევკლასიერში ჭკეპისა ერთმანერისა, სწორედ აგრეთვე ერთსა და იმავე ენაზე მოლაზარაკე კერძო პირთა ლაზარაკის კილოც ცოტად თუ ბევრად ეოკელთვის განკერძოებული და განთვისებულია ხოლმე.

დარკინმა დაამტკიცა, რომ დროთა განმავლობაში გვართა (მზგავსებათა) გადასხვაკების ნიჭის წყალობით (თუმცა ეს გადასხვაკ. ნიჭი არა ევკლა ინდივიდუუმებში ერთგვარის სახით და ძლიერებთ თავს იჩენს ხოლმე) ერთის ფორმისაგან მრავალნი ფორმანი სსენდებიანო. და ერთი პრეტესისი ისევე და ისევე იძულებათო. ევკლა ეს სრულად უნდა იქმნას მადლებული ენის ორგანიზმთ შესახვაც. იმ ენებს, რომლებიც უნდა განისაზღვროს, ზოოლოგთა და ბოტანიკოსთა ტერმინის რამდენიმე-

დეთ, როგორც გვარნი ერთის ნათესაობისანი, ჩვენ ენის მეცნიერნი ვრაცხთ ძეგბად ერთის საერთო ძირენისა (*Drundsprache*), რომლისგან ივინი წარმოსდგნენ თან და თან ცვლილების წყალობით. ისეთ ენათა ნათესაობის შესასება, რომელიც დაწერილებით და დახსლოებით გაცნობილი გვაქს, ჩვენ შვედილია შეკადგინოთ „გვარტომობის სე“ ისე, როგორც ეს დარვინმა სცადა მცენარეთა და პირუტყუთა შესასება. ესლა არავინ არ იტყუიულობს იმაში, რომ მთელი მოდგმა ინდო გერმანული ენათა 1) ინდიური, ერანული (სპარსული, სომხური და სს.), ბერძნული. იტალიური (ლათინური, ოსკური, უმბრული, პირგულის შემკვიდრე ენებითურთ), კელტური, სლავური, ლიტური, გერმანული ანუ ნემეტური, მასსადაძე მთელი ნათესაობა, რომელიც მრავალ გვართა, მაგვართა და გვარ-სხვაობათაგან შესდგება, გამოსულია ერთად-ერთის ძირეულის ფორმისაგან, სახელდობრ ინდო-გერმანულის პირველ-ენისაგან (*ursprache*). იგივე ითქმის სემიტურ ენათა ნათესაობაზე, რომელსაც როგორც ვიცით ეკუთნის: ებრაული, სირიული, ქალდეური, არაბული და სხვა; იგივე ითქმის დანარჩენ ევლას ნათესაობათა ანუ მოდგმებზე. მაგალითის გულისათვის უდავო არ იქმნება მოვიყვანოთ „გვარტომობის სე“ 2) ინდო-გერმანულის მოდგმის ენათა, რომელიც გამოგვადგება ამ ნათესაობის ენათა თან და თანის წარმოების სურათად. და შეიძლება შევადაროთ იგი დარვინის სურათთან გამოსატყუების (გ. 121 გერმ.) მგრამ ამასთან ისიც არ უნდა დავტო-

1) განმარტება: ინდო-ევროპიულის მაგიერად მსწავლულნი ხმა-რობენ აქეთვე ინდო-გერმანულსაც, უკანასკნელი სახელ-წოდება იმ-მარება უფრო გერმანელთა ენის მეცნიერთა იერ. მთარგმ.

2) ნახე ბოლოში ჩართული სქემა.

ერთ უუურადღებოდ, რომ დარკინი იძლევა მხოლოდ ჭარბით წარმოდგენილს (იდეალურს) ნიმუშს, სქემას (ჟგერტ. სისასა მტენარ. და პირუტყ. შესახებ), მაშინ როდესაც ჩვენ გამოვხატავთ ხოლმე ნამდვილს სურათს ერთის განსაზღვრულის ნათესაობის ენათა წარმოებისას. მაგრამ ამ ჩვენის ნათესაობის ენათა წარმოების სურათის სწორედ დასატვა არც ისე ადვილი იყო. კილონი (varietäten) ეველგან სქემაში მხოლოდ ოდნადა ნაჩვენებნი არიან; ერანულის და ინდიურის ენათა განყოფიანი ჩვენ სრულიად გამოეტოვით.

რასაც ჩვენი სურათი ამოებს, სიტყვით ის შემდეგის სასიით შეიძლება გამოითქვას.

კაცთა ნათესაობის ცსოვრების უუუველეს დროში იყო ერთი ეგრედ წოდებული ინდო-გერმანული პირველ-ენა, რომლის არსებობა ჩვენ იმისაგან გამოსულ და ინდო-გერმანულუბად წოდებულ ენებამდ სავაზო სწორედ შეგვიძლია დავასკვნათ. როდესაც ამ პირველ-ენამ იცოცსლა რამდენიმე შთამომავლობა და უუუველად თვით ხალხმაც, რომელიც მასზე ლაპარაკობდა იმატა, მაშინ თავის სამეფლობელოს სხვა და სხვა აღაგას მან მიიღო სხვა და სხვა ხასიათი; ასე რომ ბოლოს ორი ენა გამოვიდა მისგან. შესაძლო იყო მეტიც გამოსულიყო, მაგრამ იმათგან გადარჩა და განვითარებაში შევიდა მხოლოდ ირი; იგივე ითქმის შემდეგთა განწილგათათვისაც. თვითორული ამ ორ ენათაგანი განმეორებულ გზის კიდევ ექვემდებარება გადასხვავების (დიფერენციაციის) პროცესსა. ერთი შტო, რომელსაც, რაც შეიძევ მისგან შეიქმნა იმის მიხევით, გვინდა უწოდოთ სლა-ვო-ნემეტური ისევ გაიყო თან და თან გადასხვავების ძალით ორად: ნემეტურად და სლა-ვო-ლეიტურად რომელიც განსხვავებული გასდა დედა-ენად ეველ ნემეტურ (გერმანულ) ენათა და დი-

აღკვეთა, ხოლო მეორე—დედა-ენათ სლავიანურთა და ლიტაურ (ბალტიურ, ლეტურ) თა. მეორე ენა, რომელიც გადასვავების ძალით ინდო-გერმანულ პირველ ენიდამ განვითარდა არიო-ბერძნულ-იტალიურ-კელტური (ზოდიშს ვინდით ამ განპრეტელებულის განმარტებისათვის), შემდეგში აგრეთვე განიყო ორ ენად, რომელთაგან ერთი: ბერძნულ-იტალიურ-კელტური ბერძნულის ალბანიურის და იმ ენის დედა შეიქმნა, რომლისაგან შემდეგში კელტური და იტალიური წარმოსდგნენ და რომელსაც ჩვენ ამიტომ იტალიურ-კელტურს უწოდებთ; ხოლო მეორემ არიულმა 1) დაჰადა ახლო მონათესავე ძირული დედა-ენანი ინდიურის 2) და ერანულის (სპარსულის) ენათა ოჯახობისა.

ამგვარივე ენათა ჯგერტომობის სეა რასაკვირველია შესაძლოა შესდგეს ეველა იმ ენათა მოდგმეზედაც, რომელი ნათესაობრულის დამოკიდებულებანი საკმაო ჭეშმარიტად აღიარებული და ცნობილია. ენათა ანუ კილთათა, რომელნიც ძრეულ ახ-

1) როგორც ძველნი ინდოელნი, ისე ძველნი ერანელნი (სპარსები) თავის-თავს არიელებს უწოდებენ. აქედამ ინდოელთა და ერანელთა ძირ-ენის სახელი არიული.

2) ძირ-ენა (Drundsprache) ინდიურ ენათა ოჯახობისა ჩვენ მიერ მიღებულია, იგი არის ენა, რომელზედაც დაწერილია ძველად-ძველნი რელიგიური საგალობელნი (ვედა-ჰიმნები) ინდოელთა; ამ ენისაგან წარმოსდგა ერთის მხრით საშუალო-ინდიური ენები, პრაკრიტ ენები და ბოლოს ახალ ინდიური ენები და კილონი (ბენგალური, მაჰარატული, ჰინდუსტანური და სხვა მონათესავენი), მეორეს მხრით წარმოსდგა იმავე ენისაგან ერთი სამწერლო ენა, რომელიც სახადლო ენად არასოდეს არ ყოფილა, სახელდობრ სანსკრიტული რომელიც არის ვედის შემდეგის მწერლობის ენა ინდოეთში; ეს, ასე რომა ვსთქვათ, ინდოეთის ლათინური, რომელიც, როგორცა სამწერლო ენა რომელთა, დღემდის დარჩა ინდოეთის მსწავლეულთა ენად.

ლო-ასლო დგანს ერთმორეზე, ჩვენ უწოდებთ ისეთ ენებად, რომელნიც თავიანთის საზოგადო ძირიდან არა დიდის სნიდგან გამოსაყოფის არიან; რამდენდაც მეტად განსხვავებულნი არიან ერთმანერთისაგან ენები ერთისა და იმავე მოდგმისა, იმდენად უფრო ადრე მოსცილდნენ (განუყვნენ) იგინი საერთო ძარეულ ფორმას; ამ შემთხვევაში განსხვავებას ჩვენ დიდის სნის ინდივიდუალურს განსხვავებას მიაწერთ ხოლმე.

შენ, ჩემო მეგობარო, სხვა ბუნების მეტყუელებთან ერთად, რომლებსაც საენო საგნებით არ უმეცადნიათ, წინააღმდეგი არ იქნები მოგაკაულო კითხვა, საიდან მოგსვლიათ და მიგიღიათ თქვენ ესეთი შეცნობა? ისეთი „გვარტომობის სე“, როგორც აქ ერთის ნათესაობის ენათათვის მგალითებრ მოყვანილია, შესაძლოა დახატოს კაცმა მცენარეთა და ჰორუტუკთა საკმაოდ დაწვრილებით შესწავლილ ნათესაობათათვისაც იმ წინასწარ წარმოდგენით, რომ უკანასკნელი წარმოსდგენს უფრო ადრეულ-ძირეულ ფორმათაგან და ისიც არაა შეუძლებელი, რომ ამ ძირეულ ფორმებს დახლოებით და უმთავრესს თვისებებში მაინც მიაგნოს კაცმა, მაგრამ ეს ძირეულნი ფორმანი უსათუოდ, როგორც ნამდვილ ეოფილნი და არსებულნი უნდა წარმოვიდგინოთ თუ არა, ეს კი ჯერ-ჯერობით საკითხავია. ~~შენ~~ ¹⁰ ენი მოგანიჭათ თქვენ ენის მკვლევართ უფლება, ასე შეგიძლია იგი თხო შენა, თქვენ წინ მდებარე ენათა ფორმებისაგან გამოყვანილი ძირ-ენები და პირველ-ენები ნამდვილ არსებულებად მიიღოთ და თქვენი „გვარტომობის სე“ უბრალო ფანტაზიის სურათზე მეტ რამედ მიიხსიოთ? რადა სართ თქვენ ასე შეუწყველად თანხმანი გვათა გადასხვავების და ერთის ფორმის მრავლებლად დაყოფის დამტკიცებაში, მაშინ, როდესაც ჩვენ ხოლოლოგნი და ბოტანიკოსნი არა მცირედ ვაღაპრობთ და ვეცალებით

ერთმანერთსა ამ კითხვის თაობაზე და—არის ისეთებიც, რომელნიც გვართა არსებობას დიდის სიით, და ეოკულთვის უფილ რამედ სთვლიან და თვით დაწვიხს, იმ დაწვიხს, რომელიც ჰორუტყუთა და მცნარეთა შესახებ ისე ზედმიწევნითა სჯის, როგორც თქვენ—ერეზედა, კიცსვითაც კა ჰკიცსვენ?

ესსუხი. დაკვირვება შესახებ ახალ ფორმების უძველეს ფორმთაგან წარმოების უფრო ადვილად და მოძეტეულის ზომითაც მოსასდენის სშირად ენათა სამეფლობელაში, ვინემ მცენარეთა და ჰორუტყუთა სამეფოებში; როგორც გამოარცხვა აქ ერთსელ მინც უფრო მარჯვე გარემოებაში ჩაყენებული ენის მკვლეკარი, ვინემ დანარჩენნი სუნების მქიებელნი. მართლაც ჩვენ ჰირდაჰირ შეგვიძლია ზოგიერთი ისეთი ენები დავასასელეთ, რომლებიც მრავალ ენებად, კილოებად გაიშდენენ დროთა განმავლობაში. ჩვენ შეგვიძლია სასელდობრ დავაკვირდეთ ზოგიერთ ენებს და ენათა მოდგმას მათის ორ ათას-წლოვანზე მერტის ცხოვრების განმავლობაში, რადგან წერილობითთა ნაშითა წყალობით ჩვენ გადმოცემული გვაქვს არსებობად ნამდვილი სურათი მათის ჰირვანდელის ფორმებისა. ამას გვიჩვენებს ჩვენ მგალითურ ლათინური: ჩვენ ვიცნობთ როგორც ლათინურს, ისე გადასწავებისა და უცხო თესლთა (შენი იტყოდი: შერვის) ზედმოქმედების წყალობით მისგან. როგორც დამტკიცებულია წარმომდგარ რომანულ ენებსაც. ჩვენ ვიცნობთ ძველად-ძველს ინდოურს და ვიცნობთ უფრო დაასლოებით მისგან გამოსულ ენებსა და ამეაზე უფრო დაშორებით მისგანვე წარმომდგარ ასეა ინდოურ ენებსაც. ამ გვარად ჩვენ გვაქვს მტკიცე და შერუყუელი საფუძველი დაკვირებისა. რასაც ძალა აქვს იმ ენათა შესახებ, რომელთ დაკვირება შემთსვევით ასე დიდის სნიდგან შეიძლება, იმიტომ რომ მათზე მოლაზარაკე ხალხებმა დასტო-

ვეს წერილობითი ნაშთი შედარებით ძრეულ ძველის დროიდან. იმას აქვს ძალა და იგივე უნდა იქმნას წარმოდგენილი დანაწილის ისეთ ენათა შესასწავლად, რომელთა ურთველესთ ფორმათა ნიმუშები ჩვენ სელთ არა გვაქვს. ამ სახით მთელი რიგი ჩვენ წინ მდებარე დაკვირვებათა გვასწავლის, რომ ესენი სახამ ცხოვრობენ ნიდავგ იცვლებიან და მთელის ამ დაკვირვებათა რიგისათვის წერილობითთა ნაშთთა მადლობელი უნდა ვიყვნეთ.

დღევანდელ დღემდე წერბარ ეოფილიყო მოგონილი, ენის მცოდნენი ვერასოდეს ვერ წააწეუბოდნენ ჰაზრსა, რომ ისეთი ენები, როგორც მაგალით. რუსული, გერმანული, და ფრანგულია ერთისა და იმავე ენისაგან არიან წარმომდგარნი. მაშინ უმჯობესად ვერც კი მისეუბოდნენ რომელთავე ენათა საერთო დასაწეისა, თუნდაც ეს ენები ძრეულ ასლთ მოსათესევენიც უოფილიყვნენ და საზოგადოდ ვერც კი მოიფიქრებდნენ, რომ ენა ცვალებადია. უნაწეროდ ჩვენ კიდევ უარესს მდგომარეობაში ვიქმნებოდით, ვინემ ბოტანიკოსნი და ზოოლოგნი, რომელთა სელთ არის უწინდელთა შედგინებათა ნაშთნი და რომელთა სამეცნიერო საგნები საზოგადოდ უფრო ადვილია დაკვირვებისათვის. მაშასადამე ჩვენ გვაქვს მეტი მასალა დაკვირვებად, ვინემ დანარჩენ ბუნების მკვლევართა. ამიტომ შეგვეძლო სსკესზე ადრე მივსულყვიავით ჰაზრამდის, რომ გვარნი არა ზირველ ეოფილნი, არა თავდაზირველნი არიან. აგრეთვე ადვილად შესაძლოა საზოგადოდ ესენში გადასვავება მოხდეს უფრო მოკლე დროთა განმავლობაში, ვინემ ჰირეტყევთა და მცენარეთათა სამეცნიეროში, ასე რომ ზოოლოგნი და ბოტანიკოსნი ჩვენთან თანასწორ მოხერხებულს მდგომარეობაში მაშინ იქმნებოდნენ ხოლმე, როდესაც მთელი მწყობრი იგრედ წოდებულ წარღვის წინდელ ფორმათა ზოგ-ზოგ გვარებისა მანის ჩვენ დრომდის დანახი-

ლი და მიღებული რომ ქრონოდათ სრულ ეგზემპლარებად, სკელდობრ: თმითა და ტყავითა; ფოთლითა, ყვავილითა და სყოფითა. მამსადაძე ენათა დმოკიდებულენი ისეთის სანიშუშო მაგალითებს წარმოგვიდგენენ საზოგადო ძირეულ ფორმებისაგან გვართა წარმოების შესახებ, რომ ეს მაგალითები მეტად საგულისხმოა განსაკუთრებით მეცნიერების ისეთ ჯანგთათვის, სადაც დამტკიცებულნი შემთხვევანი გვართანი ჟერ-ჟერობით მინც სრულიად არ არის. სხვა მხრივ კი, როგორც ზევიტაც ნათქვამია, შესახებ დაკვირვების მასალისა გარჩევა ენათა სამფლობელოისა და პირუტყვთა და მცენარეთა სამთავრობე შორის მხოლოდ რაოდენობითისა და არა განსაკუთრებითი სხვა რამე რადგან გადასხვაგვებისადმი მიდრეკილება განსაზღვრულის სსლით მცენარეთა და პირუტყვთა სამთავრობეშიაც უკვე ცნობილი იყავტა.

ერთის ძირ-ფორმის მრავალ ჟერკი ცოტ-ცოტათი და შემდეგ უფრო და უფრო ერთმანერთისაგან განსხვავებულ ფორმებად დაყოფის შესახებ წარმოდგინილ დამტკიცებუნიდამ გამოადის რომ ენათა სამფლობელოში ამ განსხვავებათა სხვა და სხვა ხარისხის გამომხატველ განმარტებათა შორის, ე. ი. ენის, დილექტის, კილოის და ჟვეშ-კილოს შუა აღარ შეგვიძლია დავადგინოთ რამე მტკიცედ და შეურყეველად მათი ერთმანერთისაგან განმარტებელი ცნება. სხვა და სხვანაირობანი, რომელსაც ამ სიტყვებითა გამოისატების თან და თან წარმომდგარნი და ამიტომ ერთ მეორეში შესულნი არიან სოლმე. ამასთან იგი სხვა და სხვათა თვითოეულ ენათა ჯგუფში არსებითად სხვა და სხვა გვარია. ასე მაგალ. სემიტური ენები სულ სხვა ნათესაობარულს დმოკიდებულობაში არიან ერთმანერთში, ვინემ ინდო-ქერმანული ენები; სოლო ორთავე მოდგმის ენათა ნათესაობისაგან ძირეულ განსარჩევა ზგრეთვე ნათესაობარული დამოკიდებულე-

ბა ფინურის ჯგუფის (ფინური, ლაპონური, მადიარული...) ესათა. ამ სახით ვერც ერთი ენის მკვლევარი ჯეროვანის სიცხადით ვერ გასსაზღვრავს, თუ რა არის ენა წინააღმდეგ დიალექტისა, დიალექტი წინააღმდეგ კილოსი და სხვა. რასაც ერთნი ენას უწოდებენ, იმას სისკანი დიალექტს ეძახიან და წინააღმდეგადაც. თითქმის ასე ჭეშმარიტად და დაწვრილებით გამოკვლეული ინდოგერმანული ესათა სამფლოპელოც წარმოადგენს ამის დასამტკიცებელსა, მაგალითიერ: ზოგიერთი ენის მკვლევარი ამბობს სლავიანური დიალექტებია, ზოგი კი სლავიანური ენებია; აგრეთვე სხვა და სხვა ენებს, რომლებიც გერმანულ ესათა ოჯახისა და შეადგენენ, ხანდისხან დიალექტებადაც განმარტავენ სოლმე. მაგრამ ეს სულ კვრევე არის თანხარ ცნებეთა: გვარისა; მაგვარისა და გვარსსვარისა შესახებ. თუ კი დარვინი ამაზედა ამბობს: აგრც გვართა და მაგვართა (ე. ი. ისეთ ფორმათა, რომელნიც ზოგ-უნების მეტყველთა ჰასრით უასლოვებთან კი გვარის საარისსა, მაგრამ სრულად კი ვერ მისწვდებიან მას) შუა, ვერც მაგვართა და გვარსსვარობათა შორის და ბოლოს ვერც გვარსსვარობათა და განცალკევებულ ინდივიდუალურ კერძობათა შუა არ არის სასამზღვრო საზი გასობილი, ეს სხვა და სხვა გვარობანი, რიგზე დაწვობილნი, ერთმეორეს შეუმიხეველად ისე ეტანებიან, რომ ესეთი რაგი ვაცს წარმოდგენას უღვიძებს სამდვილს გადასვლაზეო“ აქ საჭიროა სასელწოდებთა: გვარისა, მაგვარისა, გვარსსვარობისა ნაცვლად დავსვათ საქონო მეტნიერებაში სამარებული სიტყვები: ენა, დიალექტი, კილო, აქვეშ-კილო და მამინ დარვინის სათქვამს სრული ძალა აქვს ესათა გასსვარებათაოვისაც ისეთ მოდებებში, რომელთ თან და თანი წარმოქმნა სემოთ ჩვენ ერთს მაგალითზე თვალ-სახინოდ გამოკვსტეთი. მაგრამ რაღა უნდა ითქვას სათესვათა დასაწიესსი, ასრ

ენათა სამეფოებლოში მოდგმების საფუძვლად მიღებულ დედა-ენათა თავდაპირველ წარმოების, დასაწყისის შესახებ? იმეორება აქაც იგივე მოვლენა, რომელიც ჩვენ ენახეთ კერძო მოდგმის ენებში, ანუ წარმოსდგებიან ეს დედა ენანიც რომელთაზე საერთო ძირეულ ენათაგან და ბოლოს-ყველა ესენი რომლისაზე ჰირველ ენისაგან..

უფრო მეტ რიცხვის ენის მოდგმათა ნათესაობრული ძირეული ფორმანი (ამათის შთამომავლობიდან რასაკვირველია ენის კანონის მიხედვით) გამოყვანილი რომ გვეჩინოდა, მაშინ მომეტებულის სინამდვილით შეიძლება ამ კითხვაზე პასუხის გება. მაგრამ სრულად და კარგად ჩვენ ეს საშვალება ჯერ-ჯერობით გვაკლია. ჩვენ წინ მდებარე ენათა დაკვირვებიდან ჩვენ მაინც შეგვიძლია გამოვიტანოთ ცოტა რამ წამოყენებულის კითხვის ასახსნელად.

ჯერ ერთი რომ მტკიცედ ცნობილ ენის კერძო მოდგმათა შუა ისე დიდი განსხვავება, რომ მიუდგომელი მკვლევარი კერც კი წარმოიდგეს მათის ერთ და იმავე დასაწყისიდან წარმოების ჭაზრსა. არავის არ შეუძლია მაგალ. წარმოიდგინოს ენა, რომლისაგან შესაძლოა ერთად წარმომდგარ იყვნენ ისეთი ენები, როგორნიც ინდო-ჰერმანული და ჩინური, სემიტური და ჰოტენტოტური არიან. ისეთ მეზობელ და ზოგს შემთხვევაში ერთმანერთის მზგავს ენის მოდგმათა ძირეულნი ფორმანიც კი, როგორნიც არიან ინდო-ჰერმანულის და სემიტურის ძირ-ენანი, არ იძლევიან ნებას დავასკვნათ, რომ რომელიმე მათგანი ამ ენათა ფორმის დედა-ენა უნდა იყოსო. მაშასადამე ეველა ენების, ასე რომა ვსთქვათ, მატერიალური წარმოება ერთად ერთის პირველ-ენისაგან შეუძლებულად უნდა წარმოვიდგინოთ.

ენის ფორმათა შესახებ კი საქმე სულ სხვა მდგომარეობაშია. ყველა მალალ განვითარებული ენები, როგორც მაგალით. ინდო-გერმანულის ნათესაობის დედა-ენა, რომელსაც ჩვენ შეგვიძლია მივაგნოთ, თავიანთის შენობით აშკარად გვიჩვენებენ, რომ იგინი უფრო მარტივ და სადა ფორმათაგან არიან წარმოდგენილი თან და თანის გახსნა-განვითარების წყალობით. ყველა ენათა შენობა იმას გვიჩვენებს, რომ მისი (შენობის) უშუალოდ ფორმანი ისეთნივე იყვნენ, როგორნი ფორმანიც დღემდინაც დარჩენილია ზოგი ერთის უმდებლეს შენობის (მაგ. ჩინურს) ენებში. მოკლედ: ის, რისგან წარმოსდგნენ ყველა ენები, იყო მნიშვნელოვანი (მნიშვნელობის მექანე) ბგერა; უბრალო ბგერათა სურათი შეხედულებათა, წარმოდგენათა და ცნებათა გამოსახატად და მას შეუძლო უოთილიყო უოკელ გვარს დამოკიდებულებაში, ე. ი. უოკელ გრამატიკულ ფორმის სამაგიერო სამსახური გაქნია და ამ სამსახურისათვის მას არ ესაჭიროებოდა რამე ბგეროვანი გამოსატულება, გამოთქმა ან სხვა რამ იარაღი. ენის ცსოვრების ამ უშუალოდ ხარისხზე ხმოვანების მხრივ არავითარი განჩეკა არ არის არც ზმნისა და სახელის შუა, არც კანკლელობისა და უკლელობის შუა. კვდებით ეს ერთად ერთს მაგალითზე მანც თვალ-საჩინოდ გავხადოთ. უშუალოდ ფორმა ყველა იმ სიტყვათა, რომელნიც დღეს გერმანულში ხმაურაბენ: *Tha-t, ge-than, thu-e, thä-tig, Thä-ter*, იყო ინდო-გერმანულის ძირ-ენის დაწყების დროზე *dha*, რადგან ეს *dha* (რომელიც ნიშნავს დემას, კეთებას; ძველ-ინდოური *dha*, ძველ-ბაქტერიული *da*, ბერძნული *თ ე*, ლიტუური და სლავური *de*, გოტური *da* აკო-გერმანული *ta*) გვიძლევს საერთო ძირად ყველა იმ სიტყვებთა, რომელთა ამზე დაწყობილებით ჩამოთვლა და ჩვენება აქ არ შეგვიძლია (მაგრამ ამას

უკელა ინდო-გერმანულის სამფლობულოის ენის მკვლევართ და-
ამოწმებს). ინდო-გერმანულის ენის განვითარების ცოტა შემ-
დეგს ხანისხზე რამე განსაზღვრულ დამოკიდებულებათა (გრამ-
მატ. ფორმ.) გამოსასაზღვრად მიჩნის, რომელიც მათის სიტყვის
მაგიერობას ასრულებდა, ორ გზის განიმეორებდნენ, ამით მიუმა-
ტებდნენ კიდევ სხვა სიტყვას, სხვა მიჩნის, მაგრამ მაინც თვი-
თოეული ამ ელემენტატანი ჯერ კიდევ თავად თვისად მდგომარ-
ე იყო. მაგალ. აწმყო დროის პირველის პირის გამოსასაზღვრად
ამობიძნენ *dha dha ma* (დჰა დჰა მა). ენის ცხოვრების შემ-
დეგათ დროთა განმავლობაში ეს ელემენტები ერთმანერთს მიეკრუნენ
და მიეწესნენ, რათა ერთ მთლად ქცუულიყვნენ და ამასთან მოქ-
მედებაში შემოვიდა ძირთა გადასვავებისადმი მიდრეკილებაც. ყოველ
ამის წყალობით ზემო სხესებულ სიტყვების ძირთაგან წარმოსდგა
ერთი სიტყვა *dhadhami* (დჰადჰამი) (ძველ-ინდოური) *dādhami*,
ძველ ბავტ. *dadhāmi*, ბერძნული ტითიმი და ძველ-სემო-
გერმანული *tōm, tuom tōtōmi* ს მაგიერად, ახალ სემო-გერმანული
thue). ეს პირვანდელი ფორმა *dha* (დჰა) შეიცავდა უკელა გრამმატი-
კულ დამოკიდებულებებს ზმნისს და სახელისს მათის ცვლილებებით
ჯერ კიდევ განურჩევლად და განუვითარებლად ისე, როგორც
ჩვენ ამას ესლაც ვსკვავთ ისეთს ენებში, რომლებიც დარჩენი-
ლან განვითარების დაბალსა და სდა სარისსზე, რაც ამ შემ-
თხვევით ამორჩეულ მაგალითზე ვსთქვით, იგივე ითქმის ინდო-
გერმანულის ენის უკელა სიტყვებზედაც. შეს და შენთა თანამა-
სურთა მე შემიძლია ძირისი შედარებით განვიმარტოთ, როგორც
ენის უბრალო ბადე (**КЛБТБА**), რომლებსაც სახელისს, ზმნისს და
სს. სამსასურისს (ფუნქციისს) შესასრულებლად ჯერ არავითარი
განსაკუთრებული ორღანონი არა აქვსთ და რომლებსათან ეს ფუნ-
ქციები ჯერ ისევე ისე ცოტადაა განჩეული ერთმანერთისაგან,

როგორც სუნიტკა და საჭმლის მოხელეა ერთბაშოვან (КЛЫТКА) ორგანიზმთა, ანუ ასალ დასასუელ მდგომარეობაში მეოფე მალა არსებობდა.

ამ სახით ყველა ენებისათვის ჩვენ კვულისხმობთ ფორმალურად ერთგვარ დასაწყისსა. როდესაც ბეურავანი ექსტისა და სმათა მიბაძვისაგან ადამიანმა გზა გაიკვლია მნიშვნელავანი ბეურავანს, ეს უკანასკნელნი მნიშვნელაობის მექანე სმები (ბეურავანი). უბრალო ბეურავანი ფორმანი იყენენ თვისიერ ყოველთა გრამმატიკულ დამოკიდებულებათა. ეს უბრალო დასაწყისნი ესათა იმ ბეურავანის მასალით, რომლისაგან იგინი შესდგებოდნენ და იმ მნიშვნელაობით, რომელსაც იგინი გამოქსატავდნენ სოლმე, სსვა და სსვა ზირთან სსვა და სსვანი იყენენ. ამას გვიმოწმებს ჩვენ ის სსვა და სსვაობა ესათა, რომელიც ამ დასაწყისთაგან გაისსნ-განხვითარდა. ამიტომ ჩვენ უნდა წარმოვიდგინოთ ურიცხვი სიმრავლე პირველ-ყოფილ ესათა. მაგრამ ყველა იმათი ფორმა ჩვენის ფიქრით ერთი და იგივე იყო.

ალბად უქსკვლად იგივე ხდება თითქმის მცენარეთა და პირუტყვთა ორგანიზმების წარმოების შესასებად. უბრალო ბადე არის, აჭად ზოგადი პირველ ფორმა ამათი ესე, როგორც უბრალო ძირიპირველ ფორმა ესათა. უფრო შემდეგის დროის მცენარეთა და პირუტყვთა სულ უბრალო ფორმანი ბადენი (КЛЫТКА), ძრიელ მრავლობით წარმომდგარი უნდა ყოფილიყენენ ჩვენის დედა-მიწი ცხოვრების რომელსაზე განსაზღვრულ დროთა პერიოდში. როგორც ესათა სამთელობელოში მნიშვნელავანი ბეურავანი. ეს პირველ დაწყებისთი ფორმანი ორდანიულის ცხოვრებისანი, რომელნიც ჯერ არც მცენარეთა და არც პირუტყვთა ექსესაბებთან, შემდეგში სსვა და სსვა მიმართულებით ვითარდებიან. კვრეთვე არიან ენების ძირნიცა.

რაკი ისტორიულ დროთა განმავლობაში შეგვიძლია დავინახოთ, რომ არსებითად ერთდა იმავე გარემოებათა ქვეშე მცხოვრებე დადამიანებთან ენებიც (ეველა იმ ინდივიდუუმთა შირში, რომელნიც კი მათზე ლაპარაკობენ) თანასწორედ იცვლებიან, აქედამ ჩვენ ის დასკვნა გამოგვეყვას, რომ სრულად ერთგვარ გარემოებათა ქვეშე მყოფ დადამიანებში ენაც ერთგვარადვე უნდა იბადებოდესო. ზემოთ ჩვენებული მეთოდი ცნობილით უცნობის შესასებ დასკვნის გამოყვანაზე ჩვენ ნებას არ გვადლებს ჩვენის შირდაშირის დაკვირვების გარეშე მყოფ უწინდელთა დროთათვისაც წარმოვიდგინოთ სულ სხვა რამე კანონები, ვინემ იგი კანონები არიან, რომელნიც ჩვენის დაკვირვების ქვეშეებარე დროთა განმავლობაშია გამოძებნილი.

სხვა გვარ გარემოებებში ენებიც სხვა რიგ წარმოსდგებიან და უთუოდ ენის სხვა და სხვაობა შირდაშირის დამოკიდებულებაშია დადამიანთა ცხოვრების გარემოებათა სხვა და სხვაობასთან. ენები მასხადამე უწინ უფრო სწორედ და კანონიერად დაწყობილი და დანაწილებული უნდა ყოფილიყო დედა-მიწის ზურგზე; მუზობელი ენები უფრო მზგავსნი უნდა ყოფილიყვნენ, ვინემ ენები დედა-მიწის სხვა და სხვა აღგას მცხოვრებ დადამიანთა რამდენათაც ჩვენ დავმორდებით რომელსამე ჰზრით წარმოდგენილს წერტილს, ინდენად ამ შირველ დაწყებითის წერტილის ენისაგან უფრო და უფრო განირჩევიან ენები, რადგან დშორების მომატების კვლობაზე საზოგადოდ სხვა და სხვა გვარობაზე ჰაისა და ცხოვრების გარემოებათა მატულობს სოლმე. თითქმის ესლაც შესადლოა იპოვნოს გაცმა იმ მოხსენებულ ქვეყნის ზურგზე უფრო სწორეთ და კანონიერ ენათა დანაწილების კვლი. მაგალითებრ ამერიკანული ენები, ენები სამხრეთ კუნძულთა ეველა განსხვავებასთან ერთად შესამჩნევს საერთო. ზო-

გადს ტიპს წარმოადგენს სოლმე. თვით ევროპისა და აზიის ქვეყნის ნაწილებში, სადაც ენათა დამოკიდებულებანი ისტორიულ მოვლენათა მიერ ასე ძირეულად შეცვლილია სოლმე, არ შეუძლია ვერ შეამსნიოს კაცმა მწიგანათა ენის მოდგმათა ჯგუფი. ინდო-გერმანული, ფინურაი, თურქულ-თათრული, მანგოლური, მანჩურული და აგრეთვე დრავიდური (ტუშულური და სს...) ევლანი ერთობ წარმოადგენს მაგალ. სუფიქსოვან ენის შენაბას, ე. ი. ევლან წარმოების ელემენტები, დამოკიდებულებათა ევლან გამოსატყულებანი მიემატებთან სიტყვის ძირის უკანასკნელ ასოს და არა სიტყვის თავში ან მას შიგნით, ავიღოთ რომელიც უნდა იყოს ძირი ან ფესვი და უწოდოთ R (radix-ძირი), ერთი ან რამდენიმე სუფიქსები — დავარქვათ S, ჰიფიქსებს-P, ინფიქსებს-I; მაშინ ჩვენ შეგვეძლება მოკლედ გამოვსტყვათ ჩვენი ჰაზრი ასე: სიტყვის ფორმა ევლან შემოსუნიერულ ნათესაობათა ენის შეიძლება გამოიხატოს შემდეგის მორფოლოგიურის ფორმულით: Rs. ინდო-გერმანიისათვის უფრო სწორე იქმნება ითქვას Rxs. Rx ითა ჩვენ საკუთრივ განვმარტავთ თვითთავეს ძირს, რომელიც დამოკიდებულებათა გამოსატყად სწორედ ცვალებადია, როგორც მაგალით. Band, Bund, Bind-e! Flug, Fliege, Flog, grabe, grub, riss, reisse; e-lipon, lei-po. le-loip-a და სს. სსკა ენები გვიჩვენებენ ერთზე მეტს სიტყვის ფორმას, მაგალითებზე სემიტურმა იცის შემდეგი სიტყვის ფორმები: Rx, PRx, Rxs, PRxs და სს.... მიუხედავად ამ დიდის წინააღმდეგობისა, რომელსაც წარმოადგენს სემიტური ინდო-გერმანულთან შედარებით (წინააღმდეგობისა, რომელიც გამოითქმის ფორმათა PRx პრეფიქსული შენობითა), მაინც სემიტური თავის შეხობულ ინდო-გერმანულს იმაში ეთანსმება, რომ ორივენი მსოფლიოაბათ

ცნობილინი ენებათ, რომელთაც კი სამდვილად ექსანამება მი-
რის ფორმა: R_x. ამ სპეკირველ თანხმობას გეოგრაფიულად
მეზობელ ენის ნათესაობათა შენობისას (აგეულობისას) ჩვენ
ვინაცხო შედეგად ენის ცსოვრუისასდ ადრეულის და უუადრეულებ-
სის დროიდაძმ. ენები, რომელი წარმოეპის დასასამი (პრინციპი)
ანსეითად ერთგვარია, ერთმანერთის მეზობლად უნდა გაჩე-
ხილიყენეს ჩვენის ჰანრით. სწორედ ენათა მზგავსად სსვა და
სსვა ქვეყნის ნაწილთა ფლორად და ფაუნად წარმოადგენენ თავ-
იავიანთ განსჯუთრეუელ ტინსა.

ისტორიულ დროთა განმავლობაში ჩვენ ვსკდავთ, რომ
ერთინი ენათა გვარნი და ნათესაობანი ქქრუბიან და იმათ ნც-
ვლად სსკვანი ვსტელდებინ. მაგალითის გულისთვის მე მსო-
ლოდ გავისსესეებ ინდო-გერმანულის გავრცელებასა და ამერია-
სულ ენათა ამოწყდომას. უწინდელს დროში, როდესაც თვი-
თოეულის ერთი ლაპარაკობდა შედარებით უფრო მტირე რიც-
ხვი სლსისა, ენის ფორმათა გარდაშენებაც გაცილებით უფრო
მომეტრეუელად შეიძლებოდა. რადგან ენლა მალალ წარმეტებაში
შესულნი ენანი, როგორც მაგალით. ინდო-გერმანული, ძირელ
დად ხანს უნდა არსებულებენ, აზიცა სსანს მათის ესლანდე-
ლის ფორმისა, მალალ-განვიითარებისა და სსზოგადოდ ენის ნელ
ნელა გადასსკვებისაგან, აქედამ გამოდის, რომ ენის ცსოვრეუ-
სსზოგადოდ ისტორიის წინა დროში დაშორებით უგრძელესი
უნდა ყოფილიყო, ვინემ იგი იყო ისტორიულ დროთა გან-
მავლობაში. მაგრამ ჩვენვი ვიცნობთ ენებს მსოლოდ იმ დრო-
იდაძმ, როდესაც მათზე მოლაპარაკე სლსებმა წერა სმარებაში
შეპოილეს. მაშასდაძმე საენო ორგანიზმთა გაქრობის მოკლე-
ნათათვის და მათი პირვანდელთა დამოკიდებულებათა და-
ღვევის შესასეე უნდა ვიგულისსმოთ ძირელ გრძელ ეამიერა

დართათ ხსნა, შემდეგაჲნი უმჯობესად მანკალთა ათათასთა წელათგან, ამ გრძელ ქაშიერ დართათ განმკვალობაში უმჯობესად უფრო მეტი ენათა ნათესაობა ილუპებოდა, ვინემ იმდენნი, რაოდენნი ესლას განაგრძობენ ცნობურებს. ამით აისხნება მეტის მეტი გაგანირება და გავრცელება ზოგიერთთა ნათესაობათა, მამკალ. ინდო-გერმანულისა, იენსურისა, მალაიურისა, სამხრეთა იაპონიანულისა და სს. რომელნიც მდიდრულად გაიშალენ იყართი მოქალაქეზე. ამგვარსავე მოვლენას ღებულაბს დარვინი მცენარეთა და ჰირუტუეთა სპეციელების შესახებაც. ამ მოვლენას იგი ეძახის არსებობისათვის ბრძოლას. მთელი დიდ ძალი სამრავლე ორგანიზმის ფორმათა უნდა დამარცხებულიყო ამ არსებობისათვის ბრძოლაში და დაეთმო ბურთი და მოქალაქი რჩეულის უმცირესობისათვის. მაგრამ სება გვიბრძოთ თვით დარვინი ვლადიმარკოთ, იგი ამბობს (გ 350 და შენ. გერ. თარ.): „უძლიერესთა და უმრავლესთა ჯგუფთა (გრუნძათა) უმთავრესნი გვარნი მიიღებენ დიდძალს განსხვავებულის შთამომავლობის დეტოკებად და ამ სისით კვლავ სხნდებიან „ქვეშ-ჯგუფის“ და ჯგუფის. ამათის გახენის კვალბასზე გვარნი უფრო სურთა ჯგუფთა შემკვიდრებით მიღებულ ნაკლებოვანობის წყალობით მისწრაფიან გარდაშენებისაკენა დედა-მისის არც ერთს აღაგას განსხვავებულის შთამომავლობის დაუტოვებლად. მაგრამ მილად ამოვარდნა რომლისაზე ერთის გვართა ჯგუფისა ძირილ დიდსნოვანი ჰროცესი უნდა ყოფილიყო, თუ კი კომო გვარებს მაჟალსა და დაცულს აღაგში შექმლოთ ამ სსეულოვან მდგომარეობასთან კიდევ დიდხანს ელონლილათ. (ესათ შესახებ ესე მთებში სდებს, მოვიგონათ მკვალთ. ჰირუქის მთებში ასაკური, რომელიც როგორც დამტკიცებულია სმითა ოდესლაც უფრო გავრცელებულის ენას; მსგავსსავე ვსევაჲო კავ-

კასიაში და სს.) თუ კი ერთსელ ამოვარდა რომელიმე ჯგუფი, მასის იმისი სელასლავ გამოჩენა შეუძლებელია, რადგან შთამომავლობითის რიგში ერთი წევრი სრულიად ამომწყდარია.

აქედმ ცხადია, რომ გავრცელებას სინტონის უმთავრეს ფორმებისას (რომელნიც სშირად თვითონაც ცვალებადნი არიან) დროთა განმავლობაში მოჭეუება სოლმე დედა-მიწის დაშესება თუმცა კი ერთმანეთისაგან განჩეულ, მაგრამ მინც მონათესავე ფორმებით, რომელნიც ჩვეულებრივ იმ გვარ ჯგუფთა ლაგებს დაიტკრენ, რომლებზედაც ასსეობასთავის ბრძოლაში თვით გაიმარჯვებს სოლმე.

ეველას ეს სატყუები თითქოს განგებ ენებზედ იყოს ზედ გამოჭრილი. ამ მოყვანილ სტრიქონებითა დარგინი სრულის სინამდვილით გამოჭსატავს სოლმე შემთსვევებს არსეობასთავის ენთ ბრძოლისას. ამ ჩვენს დროს ეველასზე მეტად ინდოგერმანულის ნათესაობის ენები არიან გამრჯეუბლნი არსეობისათვისის ბრძოლაში; იგინი განუწყვეტლივ იახნა თან ვრცელდებიან დედა-მიწის ზურგზე და ბევრს ენებს კიდევ ფეს-ქეშიდამ გამოაცაღეს სოლმე ნიადაგი. მათი გვართა და მგვართა სიმრავლე ჩვენ შეგვიძლია დავინახოთ ზემოთ მოყვანილის მათის რგარტომობის სიდაძა.

მრავლობით ენათა დღეუვის წყალობით ქრებისან მრავალნი შუამავლნი ფორმანი, ამისა და სელსთა გადასასლ-გადმოსასლების მეოხებით ირღვევა ენათა წინანდელნი დმოკიდებულენანი; ასე რომ სშირად სულ სხვა და სხვა ფორმისა და ნათესაობის ენები მეზობელ და მოსამზღვრე ენებად სდებიან სოლმე (უ შემაერთებელ შუამავლობად). ამ გვარს მდგომარეობასა და დმოკიდებულენამია ინდოგერმანულთან ბასკური, რომელიც ზირკელისგან სრულიად განსხვავებული ენაა. არსებითად

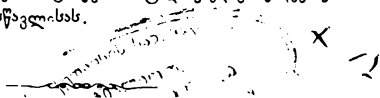
ამასვე ამბობს დარჩინი პირუტყვთა და მცენარეთა დამოკიდებუ-
ლებათა შესახებაც (465 და შ-გერ.)

აი ეს გახლავს, ჩემო მეგობარო და თანამსასურო ეველა,
ის, რაინც გონების თვალწინ წარმომიდგა, ვეცნადინებოდა რა
თქვენ მიერ დიდად პატივ-ცემულის დარჩინის თსულებითა, იმ
დარჩინისა, რომლის სწავლას შენ ასე თავ გამოდებითა ესარჩ-
ლები და ავრცელებ. რისთვისაც შენ, როგორც მე ეს დაბეჭი-
თებით შევიტყვეე, „აკეთილ-მორწმუნე“ გაზეთების საყვედურიც
კი დაიმსასურე. ენის სამეფლობელო იმდენად განსხვავებულია
მცენარეთა და პირუტყვთა სამეფოებიდამ, რომ რა თქმა უნდა,
დარჩინის სწავლასა და შესედულობასა მხოლოდ ზოგადში და
უძთავრეს თვისებებითა და არა ეველა დაწერილებებით აქვს
ძალი და მნიშვნელობა ენების შესახებ.

მაგრამ მინც, მით უფრო უთუთა ის გარემოება, რომ სა-
ენო სამეფლობელოშიაც გვარნი (მზგ.) წარმოსდგნენ თანდა-
თანის გადასსვაკებისა და არსებობისათვის ბრძოლაში უფრო
განვითარებულ ორგანიზმთა მიერ თავის დაცვის წყალობით.

ამ სახით ორნივე უძთავრესნი მუხლნი დარჩინის სწავლი-
სანი ზოგი ერთი სხვა ცოდნათა მზგავსად გამოდგნენ საჭი-
როდ და სასარგებლოდ ისეთს სიყარაშიაც, რომელიც თავდა-
პირველად სულაც არ იყო სოღმე სასუმი მიღებული. 1)

1) 426 გ. დარჩინი გაკვრით ენება ენებსა, რომელიც ნათესა-
ობრულს დამოკიდებულებებში იგი ჭეშმარიტად ჰხედავს კიდეც ერთს
დამამტყციებელს თავის სწავლისას.

A handwritten signature in cursive script is written over a circular official stamp. The stamp contains some illegible text and a central emblem. To the right of the stamp, there are some handwritten marks, including a large 'X' and a checkmark.